

Gårdstånga kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

MAX LASERNA 2017-05-09

Max Laserna
Byggnadsantikvarie

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Gårdstånga kyrka

Eslövs församling, Frosta kontrakt, Lunds stift,
Gårdstånga socken, Eslöv Gårdstånga 23:1, Eslövs kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Byn Gårdstånga är belägen i det lätt kuperade öppna odlingslandskapet en mil söder om Eslöv. Kyrkan ligger intill den slingrande Kävlingeåns södra sida i byns östra utkant. Ån har historiskt varit en viktig transportled från havet in i landet.

I slutet av 1980-talet genomfördes omfattande arkeologiska utgrävningar i Gårdstånga inför anläggandet av ett nytt bostadsområde. Undersökningarna visade att människor vistats här redan under stenåldern och att platsen blev bebyggd med så kallade grop-
hus redan under vendel- och vikingatid. Bebyggelsen avlöstes under medeltiden av mer resliga stolphuskonstruktioner. Ortnamnet förekommer första gången på den så kallade Forshagastenen i Finnveden i södra Småland från 1000-talet som anger att stenen rests över "Lifsten [...] som blev död i Skåne vid Gårdstånga", namnet skrevs då *Gardhstangum*. Omkring år 1300 benämndes kyrkbyn *Garstangä*. Namnet betecknar en "garth", det vill säga inhägnad plats.

Flygbild över Gårdstånga tagen från öster. Kävlingeån slingrar sig förbi kyrkan, byn och vidare mot grannbyn Getinge som syns i bildens övre del. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Kyrkans sedd från öster med Kävlingeån ån som slingrar sig längs kyrkogårdens södra sida.

Under medeltiden utgjorde Gårdstånga kungalev för Frosta härad och förmodas ha haft kungsgård och flera stormansgårdar. Enligt storskifteskartan från 1763 bestod Gårdstånga av knappt 20 gårdar förlagda mellan ån och landsvägen som ännu passerar längs byns norra sida. Kyrkan låg något avskild strax öster om två nu försvunna gårdar. Uppe vid landsvägen nordväst om kyrkan låg Viderups hospital, uppfört 1619 av Anna Brahe på Hviderups gods som ålderdomshem för socknens gamla och fattiga. Viderups hospital räknas som Skånes första ålderdomshem och användes som sådant fram till 1984 då det gjordes om till vandrarhem. Brahe bidrog även i väsentlig del till kyrkans gestaltning, inte minst genom det gravkor hon lät uppföra för sig och sin make 1622. Samtidigt lät Brahe bygga renässansslottet Viderup några kilometer nordväst om byn.

Gårdstånga domineras idag av 1900-talsbebyggelse i form av egnahemshus och lantarbetarbostäder. Jordbruket har haft en stark ställning i bygden. Förutom Viderups slott, som än idag är stort jordbruk, finns plattgården Gårdstånga Nygård som ligger på höjdsträckningen strax norr om byn. Plattgården bevarar mycket av sin äldre karaktär med bland annat ekonomilängor från 1800-talet i gråsten och tegel.

Gårdstånga kyrka fotograferad 1925. Kyrkan värmdes då ännu med hjälp av järnkaminer vilket framgår av de två skorstenarna på långhustaket. Foto: J. Cöster, 1925 (ATA).

Kyrkobyggnaden

Gårdstånga kyrka uppfördes vid slutet av 1100-talet med långhus, lägre och smalare kor samt en avslutande halvrund absid i öster. Läget invid Kävlingeåns norra strand hade sannolikt även tidigare fungerat som kultplats. De högt placerade romanska fönstren på de södra och norra murarna var placerade i sandstensomfattningar. I den norra långhusmuren fanns kvinnornas portal och i den södra männens. Sydportalen fungerade fram till 1800-talet som kyrkans huvudingång. Sannolikt tillkom tornets bottenvåning redan under senmedeltiden även om tornbygget färdigställdes först vid 1600-talets början.

Under 1400-talet valvslogs kyrkorummet med kryssvalv i tegel. Senare, sannolikt kring medeltidens slut, tillfogades ett vapenhus framför sydportalen. Grundmurar till detta samt till en motsvarande utbyggnad på den norra sidan påträffades vid en utgrävning på 1970-talet. Strax öster om det norra vapenhuset återfanns grundmurar till vad som tolkats som en sakristia.

Vid 1600-talets början lät Anna Brahe, innehavare av Hviderups och Löberöds slott, uppföra ett gravkor i barockstil för sin make riks- och fältmarskalken Steen Maltesen Sehested, som efter strider i Kalmarkriget avlidit på Kalmar slott 1611. För kyrkans

inredning tillkallade Brahe den framstående träsnidaren Jacob Kremberg från Lund. Kremberg och hans verkstad utförde 1609–1628 ny inredning till kyrkan i form av altarpopsats, predikstol med baldakin, dopfont med baldakin, kapellskrank, bänkinredning och läktare. Under seklets slut eller möjligen av början av 1700-talet revs det norra vapenhuset.

1708 slog åskan ner i tornspiran varpå en ny restes som stod färdig 1724. Spirornas utseende är okänt, men en teckning från 1883 visar att kyrkan då var täckt med ett tälttak med två överlappande takfall där det övre hade brantare lutning än det undre. Under 1700-talet togs även en ny öppning upp i absiden som ingång för prästen och absidens väggar försågs med draperimålningar. En beskrivning av kyrkan från 1747 gör gällande att kyrkan var täckt med bly på samtliga takfall, undantaget spiran som till hälften var täckt med tegel och den övriga hälften med bly.

Under 1800-talet blev kyrkan för trång för den växande församlingen. Till skillnad från många andra sockenkyrkor under detta sekel revs eller byggdes Gårdstånga kyrka om. Istället anordnades sittplatser i gravkoret, och trots den närmast obefintliga sikten från gravkoret till koret behölls Krembergs skrank intakt.

1889–1890 genomfördes omfattande restaureringsarbeten i Gårdstånga kyrka. Tornet byggdes om och det tvådelade pyramidala taket ersattes av murade trappstegsgavlar och ett sadeltak. De små romanska fönstren murades igen och nya större fönsteröppningar togs upp, vilka försågs med gjutjärnsbågar och polykromt glas. Nya valv slogs i långhuset som pryddes med kalkmålningar. Målningarna har tillskrivit Svante Thulin i Lund, men enligt dåvarande kyrkoherde Anders Malmströms anteckningar ska de ha utförts av målarmästare Asp från Malmö. En teori som framlagts är att Thulin skar schablonerna medan Asp utförde själva arbetet. Krembergs träsnideriers ursprungliga bemålning avlägsnades i enlighet med tidens vurm för så kallad materialäkthet. Huvudarkitekt för ombyggnaden var Ludvig Petersson från Stockholm, medan malmöarkitekten John Smedberg ansvarade för restaurering av altare, dopfont, predikstol och valvmålningar.

I början av 1940-talet restaurerades kyrkorummet återigen. Valvens målningar rengjordes och växtslingorna i triumfbågen och den ornamenterade kantbården i korvalvets kappor överkalkas. Under 1950-talet målades väggarnas kvadermålning över med en bröstning i brun oljefärg med övre väggfält i grågul limfärg. En ny orgelfasad installerades, ritad av Torsten Leon-Nilsson. Tornets tak av rödmålad plåt ersattes under 1960-talet av kopparplåt.

I mitten av 1990-talet beslutades att kyrkan skulle restaureras till det skick den hade efter ombyggnaden 1889–90. Under ledning av arkitekt Wiggo Marsvik från Lund återställdes väggarnas kvadermålning och den övermålade schablonmålningen på triumfbågens undersida. Konservator Magnus Wihlborg, som utförde arbetena, frilade och rekonstruerade delvis draperimålningen från 1700-talet i absiden och på korets södra vägg.

Kyrkan sedd från sydöst.

Exteriör

Kyrkans planform utgörs av västtorn, rektangulärt långhus, smalare och lägre kor med halvrund absid i öster samt gravkor åt norr. Kyrkan vilar troligen på en traditionell kallmurad grund av natursten. Torn, långhus och kor saknar markerad sockel. Gravkapellet har markerad kimröksavfärgad sockel i sandsten medan absiden har skråkantad sockel som spritputsats och kalkats likt den övriga fasaden. Kyrkans medeltida byggnadsdelar, det vill säga tornets nedre del, långhuset, koret och absiden, är samtliga uppförda med gråsten och sandsten i jämna skift, vilka ramas in av hörnkedjor av kvaderhuggen sandsten.

Samtliga fasader är spritputsade och vitkalkade. Långhusmurarna bryts upp av vardera tre rundbågiga fönsteröppningar åt söder och norr. Även korets sydfasad är försedd med motsvarande fönster. I fasadernas övre partier finns ritsade markeringar för kyrkans romanska fönster. Fönstren utgörs av brunmålade gjutjärnsbågar som placerats i slätputsade nischer med tre mursprång. De blyspröjsade glasen har kantbård av flerfärgat glas samt mittparti av hamrat, transparent och ljusgult glas. Långhusets och korets fasader avslutas upptill av slätputsade gesimser i tre lätt utskjutande mursprång. Absidens prästingång i öster har brunmålade brädklädd dörr och småspröjsat överljus.

Gravkapellet i norr pryds av tre barockgavlar med enkla voluter i sidorna. Fasaderna är dekorerade med listverk, hörnkedjor och ornament i kimröksavfärgad natursten. På den norra och östra gaveln finns centralt placerade reliefer med ett kvinnoansikte som omges av växtornamentik och voluter. Ansiktet föreställer sannolikt Anna Brahe. Överst på den norra fasaden finns en relief föreställande släkterna Brahes och Sehesteds vapensköldar. Mitt på samma fasad finns ett spetsbågigt gjutjärnsfönster och strax under detta en trälucka som täcker öppningen ner till gravkammaren. Taket och gavelkrönen är avtäckta med skivtäckt kopparplåt. Takets mitt kröns av ett kors.

Tornet fick sitt medeltidsinspirerade utseende med trappstegsgavlar åt öst och väst vid restaureringen 1889–1890. Mitt på gavelröstena finns slätputsade nischer med murade blindkors. I samtliga väderstreck finns vardera två högsmla ljudöppningar placerade i rundbågiga och lätt indragna slätputsade murpartier. Torntrappan är förlagd i en mindre utbyggnad åt söder. Tornets fasader och tinnar avslutas upptill av tandsnittsgesimser. Taket är avtäckat med skivtäckt kopparplåt. På samtliga fasader finns ankarjärn vilka fäster i den inre träkonstruktionen och hjälper till att hålla samman murverket. På den norra fasaden bildar fyra av dessa årtalet 1622, det vill säga tiden för gravkorets uppförande. Tornet höjdes vid samma tid men det arbetet slutfördes sannolikt först kring 1630-talets mitt. Kyrkans huvudentré återfinns i tornets västfasad och utgörs av en rundbågig nisch med fyra mursprång. Den kassetterade och brunmålade kyrkporten har horisontell järnbeslagning vilken länkas samman med de rikt dekorerade gångjärnen.

Korabsiden är avtäckat med blyplåt.

Interiör

Kyrkan nås via västportalen som leder in till vapenhuset i tornets bottenvåning. Kyrkportens insida är brunmålade och har kassetterade dörrblad. Ett välvt överljusfönster förser rummet med dagsljus. Golvet är belagt med kvadratiska grågula, röda och svarta klinkerplattor. Väggarna är putsade och kvadermålade med en röd linjebård i övergången till det vitmålade övre väggfältet. Mötet med taket markeras av en zickzack-mönstrad bård i rött och brunt. Taket är putsat och målat med ekpanelsimitation. Längs vapenhusets södra sida löper en svängd trätrappa till orgelläktaren. En pardörr

med polykromt glas i dörrbladens övre delar leder in till kyrkorummet. Dörren kröns av överstycket till epitafiet från 1640-talet över Peder Stensen Sommer vars huvudparti hänger på den norra väggen.

Den västra delen av kyrkorummet täcks av orgelläktaren som bärs upp av nio ekådrade träpelare. Undersidan är bemålad med ekimitation likt vapenhustaket och väggarna med kvadermålning. På den södra sidan står ett vitrinskåp med fyra träskulpturer vilka daterats till 1600-talet och sannolikt utförts av Jakob Kremberg. Golvet utmed sidorna är belagt med såpade furubrädor medan mittgången markeras av mönstrade terrazzoplattor i svart, grått och rött. Långhuset utgörs av tre kryssvälvda valvtravéer. Valvribbor och sköldbågar är enkelt kvaderindelade med bruna streck och vilar på pilastrar dekorerade med stuckfris. Valvkappornas schablonmåleri utgörs av stiliserade vinrankor i brunt mot en ljust grågul botten. I kappornas mitt finns medaljonger med textremsor med Saligprisningarna (del av Jesu undervisning i bergspredikan och slätpredikan). Kapporna ramas in av bladornamenterade bårder i rött, blått och gult. Även fönsternischerna är dekormålade med polykrom växtornamentik mot ljust gul botten.

Orgelläktaren är placerad i tornbågen åt väster och vilar på pelare med fasade hörn och kapitäl med prismatisk dekor. Läktarbarriären bärs upp av volutformade konsoler och en arkitrav bestående av tandsnitts- och äggstavsfriser. Pelare, konsoler och arkitrav är ekådrade medan läktarbarriären är snidad i ek. Barriären är sannolikt ett arbete

Kyrkorummet sett från väster.

av Jakob Kremberg och då troligen ett av de sista arbeten mästaren utförde i kyrkan. Sidorna i den genombrutna barriärens rundbågiga öppningar bildar formen av engagerade balusterdockor. Hermpilastrar bär upp en lätt förkroppad list avslutar barriären upptill.

Mittgången flankeras av den öppna bänkinredningen och leder fram till koret som är beläget två trappsteg högre än långhuset. Predikstolen är placerad på triumfbågvägens södra sida åt kyrkorummet. Mot triumfbågens norra sida återfinns dopfunten med tillhörande baldakin, snidade av Kremberg. Korgolvet är belagt med samma terrazzoplattor som mittgången. Valvet, som daterats till 1400-talet, målades vid restaureringen 1890 i blått efter förslag från Svante Thulin. Även här utgörs växtornamentiken av vinrankor. I valvkappornas mitt finns medaljonger med mansfigurer. Figuren i kappan över altarpopsatsen i öster förställer sannolikt Kristus.

Gravkoret som uppfördes i anslutning till kyrkans nordöstra del avskiljs från koret med ett kapellskrank som fyller hela gravkorets svagt spetsbågiga öppning. Den nedre delen av skranket har grunda herrskapsbänkar med gavlar som kröns av vapensköldar. Mitt-delen utgörs av en pardörr. Formen på den genombrutna delen strax ovanför sittbänkarna påminner om den på orgelläktarens barriär, men är här mer skulpturalt artikulad. Pilastrarnas hermer, ömsom kvinno- ömsom mansgestalter, lyfter alla på sina klädnader för att blotta lejonansikten. Ovanför arkaden, i höjd med hermernas huvu-

Koret i öster.

Jakob Krembergs livsträd i kapellskrankets övre bågfyllning från omkring 1622.

den, svävar bevingade puttiansikten. I mitten av valvöppningens övre bågfyllning syns livets och kunskapens träd slingra sig om varandra. Till vänster står Adam och Eva. I grenverket över dem klänger ormen, avbildad i kvinnokropp med fladdermusvingar som frestar Eva med ett äpple. Längst till vänster i bågfältet återges de sju dödssynderna inramade av vinranksringar. På den högra sidan om trädet, dygdens sida, återfinns en kalvariegrupp med den korsfäste Jesus samt de sörjande Maria och Johannes vid korsets fot. Längst ut återges de sju dygderna symboliserade av människogestalter i ringar av vinrankor.

Gravkoret fungerar idag som sakristia. Ett nygotiskt gjutjärnsfönster i den norra väggen förser rummet med dagsljus. Koret är välvt med ett kryssvalv vars ribbor vilar på profilerade knippepilastrar i alla hörn utom i det sydvästra hörnet där de bärs upp av konsoler. Väggar och valv är avfärgade i bruten vit kulör. Golvet utgörs av svarta och vita kalkstensplattor som lagts i ett oregelbundet schackmönster. Mot den östra väggen står ett epitafium av sand- och kalksten till minne till minne av den danske riksmarskalken och fältmarskalken Steen Maltesen Sehested. Konsthistorikern Anna-Maria Göransson drar i sin avhandling om Kremberg slutsatsen att han bör vara upphovsman även till detta epitafium, trots att det utförts i sten. På kapellskrankets baksida sitter kistplåtar från 1600- och 1700-talen vilka kan knytas till släkten Ramel.

Altaruppsatsen sattes upp i kyrkan 1612 och var ett av de första arbeten Kremberg levererade till Gårdstånga.

Inredning och inventarier

Altaret som står bakom altaruppsatsen härrör från romansk tid. Altarskivan är tillverkad i kalksten och har en relikgömma i mitten. Den lätt avfasade framkanten är vitmålad. Altarskivan vilar på ett blockaltare av rött tegel.

Altarringen är femkantig och utgörs av balusterdockor med joniska kapitäl. Räckverket är ekådrat och har förgyllda trepass upptill. Hand- och knäfall är stoppade och klädda med vinröd sammet.

Altaruppsatsen snidades i ek 1612 och var ett av de första arbeten Jakob Kremberg utförde för Gårdstånga kyrka. Predellans inskription berättar att altaruppsatsen bekostats av Anna Brahe, och tavlan omges av de Braheska och Sehestedska vapen. Fotpartiet har en rektangulär inskriptionstavla med nattvardens instiftelseord. Huvudpartiets målning (osignerad) omges av en kraftig rullverksram och återger nattvardens instiftande. Fyra kolonner med korintiska kapitäl bär upp överstyckets bjälklag. Mellan kolonnerna på ömse sidor om tavlan står Petrus och Paulus. Sidorna anslutas med rikt utsirade flyglar vilka pryds av Christian IV:s och hans hustrus vapen. Överstycket

utgörs av en rullverkskartusch med oval inskriptionstavla som kröns av tre trumpetblåsande änglar. Kartuschen flankeras av evangelisterna Markus och Lukas som vilar mot sina respektive attribut, lejonet och oxen.

Dopfunten med tillhörande baldakin och handdukhållare tillkom kyrkan 1621 och är snidad i ek av Jakob Kremberg. Funten är åttkantig och bärs upp av en karyatid och sju atlanter. Cuppans åtta reliefer återger syndaflo den, Israeliternas räddning ur röda havet, omskärelsen, Jesu dop, Johannesdopet, det kristna dopet, Naaman tvår sig i Jordanfloden från sin spetälska samt beseგრანdet av ondskan. Cuppan avslutas upptill av ett listverk bestående av äggstavs- och tandsnittsfrisser. Ovanför funten hänger baldakinen i en rikt skulpterad ekkonsol. Baldakinen har formen av en åttkantig kupol med rundbågiga nischer med puttfigurer som håller olika pinoredskap. Överstycket bärs upp av åtta hermer föreställande dygder. Överst står Kristus hållandes i världsklotet, som bildar länk mellan baldakin och konsol. Kronan på predikstolen i Lunds domkyrka anses vara förebilden för baldakinens utformning. Mittavlan i handdukhängaren som är placerad på väggen mellan funten och baldakinen föreställer Kristi dop. Det rikt utsirade överstycket bärs upp av en karyatid och en atlant. Sidorna flankeras av utsirade flyglar.

Orgeln tillverkades 1956 i Köpenhamn av orgelbyggaren Wilhelm Hemmersam. Orgelhuset är tillverkat av rödmålad kryssfanér. Fasaden är indelad i tre sektioner med träpipor i de yttre och metallpipor (återanvända från den tidigare orgeln) i den mittersta sektionen. Spelbordet är vänt från kyrkorummet och har två manualer och pedal.

Baldakinen över dopfunten.

Dopfunten.

Övertycket till predikstolsingången föreställer Nådastolen.

Den rikt dekorerade predikstolen med baldakin.

Bänkinredningen tillverkades sannolikt av Jakob Kremberg omkring 1621 i samband med herrskapsbänkarna i koret. Kvarteren var ursprungligen stängda. Vid okänd tidpunkt, möjligen i samband med restaureringen 1889–90, avlägsnades bänkdörrarna vars utseende är okänt. Kvarteren består av ådringsmålade bänkar placerade på trägol. Bänkgavlarna har enkel utformning med dubbla kannelerade pilastrar och arkitrav med tandsnittsfris. Ryggstöden består av ramverk med enkelt profilerade fyllningar. Bänkinredningen var tidigare målad i gråblå kimrökskulör men är idag ekådrad. Herrskapsbänkarna i koret har motsvarande grundform men är avsevärt rikare utsmyckade (se interiör).

Predikstolen med tillhörande trappa och baldakin snidades i ek av Jakob Kremberg 1609–12. Den sexsidiga korgen är fäst i triumfbågens sydvästra sida och nås från koret via en tillhörande trappa. På predikstolsdörrens överstycke syns arken med lagens tavlor, vilken vilar på döden och djävulen. De fyra evangelisterna symboliseras av sina respektive attribut och överst kröns arken av Kristi kors. Dörren flankeras av skulpturer föreställande Moses med lagtavlorna till vänster och Johannes döparen med lammet till höger. Predikstolskorgens fem relieffälten delas in av kraftfulla skulpturer föreställande de fyra evangelisterna samt Petrus och Paulus. Reliefbilderna skildrar Moses utdelande av det heliga ljuset, Jesajas syn i templet, pingstundret, livsträdet samt Johannes och de sju ljusen. Över korgen hänger en sexsidig baldakin med bemålade vapensköldar och över predikstolstrappan en kartusch föreställande besegrandet av ondskan.

Den stora kyrkklockan göts i malm av Andreas Wetterholtz i Malmö 1741. Klockans slagring och övre del pryds av akantusfriser och sidorna av textfält. *Lilla kyrkklockan* göts i malm 1963. Klockans övre del, midja och slagring är dekorerade med textband.

Kyrkogård

Gårdstånga kyrkogård har rektangulär form i öst–västlig utsträckning med kyrkan centralt placerad. Kyrkogården nås från parkeringsplatsen i norr via en grindförsedd öppning i muren. Marken sluttar åt sydväst mot Kävlingeån som slingrar sig längs kyrkogårdens södra sida.

Den gamla kyrkogården sträcker sig från tornet och österut och omgärdas av en bruksmur av kullersten avtäckt med kalkstensskivor. Nordöstra hörnet har en uppvoxen karaktär med högresta gravvårdar i huvudsak över släkten Ramel. Växtligheten utgörs av rododendron, formklippt taxus och tuja samt två stora bokträd och en hängbjörk. Partiet söder om detta karaktäriseras av strikt planerade kvarter med rygghäckar av tuja och låga häckar av formklippt buxbom. Området närmast korabsiden är i huvudsak gräsbevuxet och domineras av ett äldre vårdträd och en magnolia.

Den första dokumenterade utvidgningen av kyrkogården genomfördes 1878 då kyrkogården utökades västerut. Kyrkogården omgavs då helt av prästgårdens ägor. 1878 års utvidgning utgörs idag till största del av gräsmattor. I den södra delen finns ett antal gravvårdar intill en grupp högvuxna tujor.

Redan 1903 flyttades den västra gränsen ytterligare längre västerut och kyrkogården fick därmed den utbredning den har idag. Den västra delen omgärdas liksom 1878 års utvidgning av hagtornshäckar och en trädkrans. Rätvinkligt anlagda grusgångar och tre rygghäckar delar in kvarteren som främst utgörs av grusade gravar med låga gravstenar inramade av låga buxbomshäckar.

Kulturhistorisk karaktärisering för Gårdstånga kyrkoanläggning

Gårdstånga by är belägen i det lätt kuperade öppna odlingslandskapet intill den slingrande Kävlingeån, som historiskt varit en viktig transportled från havet in i landet. Arkeologiska lämningar visar att området brukats av människor sedan stenåldern, och en obruten kontinuitet av bebyggelse finns dokumenterad sedan vendel- eller vikingatid. Dagens kyrka uppfördes under romansk tid men platsen invid Kävlingeåns norra strand antas ha använts som kultplats tidigare än så. Under medeltiden utgjorde Gårdstånga kungalev för Frosta härad och förmodas ha haft kungsgård och därmed funktionen som administrativt centrum för området. 1619 uppfördes Skånes första ålderdomshem, Viderups hospital, strax nordväst om kyrkan, vilket placerar Gårdstånga i en socialhistorisk kontext. Kyrkan är placerad i den glest bebyggda östra delen av den långsträckt byn och speglar tillsammans med den närbelägna prästgården och skolan ett typiskt äldre skånskt sockencentrum.

Gårdstånga kyrka uppfördes vid slutet av 1100-talet efter typiskt romanskt mönster med långhus, lägre och smalare kor samt en avslutande halvrund absid i öster. Liksom många andra skånska medeltidskyrkor valvslogs kyrkorummet under 1400-talet. Senare, troligen kring medeltidens slut, tillfogades ett vapenhus framför sydportalen. Tornets bottenvåning tillkom sannolikt redan under senmedeltiden men färdigställdes först under början 1600-talet. Ungefär samtidigt lät Anna Brahe, innehavare av Hviderups och Löberöds slott, uppföra gravkoret i barockstil vid kyrkans norra sida för sin make riks- och fältmarskalken Steen Maltesen Sehested som avlidit på Kalmar slott 1611. Redan 1609 hade hon anlitat den namnkunnige bildhuggaren Jacob Kremberg från Lund som kom att arbeta med en ny inredning för kyrkan i närmare 20 år. Gravkoret har med sin karaktäristiska böljande form i begynnande barockstil och stenarbeten med stramare renässansuttryck betydande arkitekturhistoriska värden. Gravoret visar även på hur godsen genom patronatsrätten historiskt sett ofta haft stor betydelse för hur kyrkorna utvecklats.

Kyrkans förhållande till patronus är i Gårdstånga som mest påtaglig i kyrkorummet som domineras av Krembergs 1600-talsinredning i mörk ek. Inredningen anses vara en av de främsta och mest kompletta renässansinredningarna i Norden, och har som sådan kulturhistoriska värden av nationell betydelse. Till inredningen hör altarpuppsats, predikstol med dörr och baldakin, dopfunt med handdukshållare och baldakin, korskrank samt läktarbarriär och bänkinredning. Predikstolen har utpekats som Krembergs enskilt främsta verk. Även det Sehestedska epitafiet av sandsten, kalksten och marmor har tillskrivits Kremberg. En betydande del i kyrkorummets särprägel sitter även i valvens schablonmåleri, vars utformning tillskrivits den namnkunnige dekormålaren Svante Thulin som också utfört målningar i Domkyrkan och Allhelgonakyrkan i Lund.

Från den lätt sluttande kyrkogården syns de vidsträckt vyerna över slättlandskapet söder om kyrkan och den alldeles intill kyrkogården slingrande ån. Området på

kyrkogårdens högsta del i nordöstra hörn har en uppvoxen karaktär med högresta gravvårdar, typiska för sekelskiftet 1900, i huvudsak resta över släkten Ramel. Partier med äldre högresta vårdar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal finns på ett flertal partier på kyrkogården och flera har infattningar av låga stenramar eller järnstaket. Andra delar präglas istället av de ideal som rådde vid mitten av 1900-talet med formklippta rygghäckar i symmetriska och grästäckta kvarter. Kyrkogårdens många titel- eller gårdsnamnsförsedda gravvårdar ger viktig information om sockens historia och de människor som en gång levde där.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Gårdstånga kyrka har genom sina unika inventarier, sin karaktäristiska exteriör och inte minst sitt fria läge i byns södra utkant viktiga symbolvärden för bygden. Den tusenåriga bebyggelsekontinuiteten kring Gårdstånga måste beaktas vid alla former av nybyggnader i miljön kring kyrkan.
- Krembergs 1600-talsinredning hör till Nordens främsta renässansinredningar och bör därför hanteras med yttersta varsamhet. All form av rengöring utöver torren-göring med dammvippa och liknande bör ske efter samråd med konservator.
- Kyrkogårdens varierande karaktärer och välbevarade strukturer med grindar, grusa-sade gångar, planteringar och träd måste beaktas vid alla förslag till ändring samt i det dagliga underhållsarbetet.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap kulturmiljöla-gen.

Bosarps bytomt före skiftet enligt 1836 års karta är registrerad som fornlämning (Bo-sarp 19:1), och skyddas enligt Kulturmiljölagens 2 kap.

Källor och litteratur

Bäck, Ina: *Underhållsplan för Gårdstånga kyrka* (2009-02-04), Restaurator AB, Malmö.

Erlandsson, Eva. *Gårdstånga kyrka: restaureringsideologi och dekoration 1890-1995*, D-uppsats, Lund 1998.

Fernlund, Siegrun: *Kyrkor i Skåne*, Signum, Lund 1980.

Göransson, Anna Maria. *Jacob Kremberg och Lundaskolan – en undersökning av den manie-ristiska träskärarkonsten iskånekyrkorna*, Hässleholm 1977.

Antikvarisktopografiska arkivet, Stockholm.

Länsstyrelsen i Skåne län: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/eslov/Pages/Svenstorp-Ortofta-Ellinge-Skarhult-Gardstanga.aspx>, hämtad 2017-05-01.

Historiska kartor: <https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/searchresult.html?archive=GEOIN&firstMatchToReturnLMS=1&firstMatchToReturnREG=1&firstMatchToReturnRAK=1&yMin=6194343&xMin=394523&yMax=6195343&xMax=395523>, hämtad 2016-11-28.

Riksantikvarieämbetet Fornsök: www.fmis.raa.se, sökord: Gårdstånga, hämtad 2017-03-29.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2016-12-01 och 2016-12-02

Medverkande vid fältinventeringen: Max Laserna och Henrik Nilsson samt Carina Grönvall (kyrkvaktmästare).

Rapportsammanställning och foto (där inte annat anges): Max Laserna, byggnadsantikvarie.

Kvalitetsgranskning: Henrik Nilsson, byggnadsantikvarie

Färdigställd: 2017-05-09

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – tegel, Murverk – natursten, granit, Murverk – natursten, sandsten, Murverk – natursten, kalksten

Fasadmaterial: Puts – kalkputs, Puts – spritputs

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak, Hjälmatak

Taktäckningsmaterial: Sten – skiffer, Plåt - koppar, Plåt – skivtäckning, Plåt – bly, Plåt, förskjuten hakfals

Antal våningar: 1, vind – oinredd,

Byggnadsdel: Kor – öster, Kor – norr, Torn – västtorn,